

MULTİDİSİPLİNAR ƏLAQƏLƏR

Yanaraq varlığa qovuşmaq: Pərvanə obrazının ontoloji semantikasi

Yasin Xəlilov

Bakı Mühəndislik Universiteti
E-mail: yxalilov@beu.edu.az
ORCID: 0000-0001-6251-7556

Annotasiya. Bu məqalə pərvanə metaforasının çoxqatlı mənalarını interdisiplinar aspektdə – biologiya, psixologiya, fizika, poeziya və incəsənət çərçivəsində araşdırır. Pərvanənin işığa doğru hərəkəti, yalnız təbiət hadisəsi deyil, həm də insan ruhunun işığa – həqiqətə, məhəbbətə, bütövlüyə doğru cəhdinin bənzətməsidir. Klassik Şərq poeziyasında bu obraz fanilik, fədakarlıq və ilahi eşq yolunda yanma aktı kimi təqdim olunur. Eyni zamanda müasir elmdə pərvanənin hərəkəti kvant koherentliyi, biooptik reaksiyalar və işıq sahələrinin cazibə qüvvələri ilə izah edilir. Məqalədə pərvanənin poetik, bioloji və psixoloji aspektləri araşdırılmış, onun həm instinktiv, həm də fəlsəfi simvol kimi şərhli təqdim edilmişdir. Klassik Azərbaycan, fars və türk ədəbiyyatındakı misallarla yanaşı, bu metaforanın çağdaş incəsənətdə və elmi təfəkkürdəki əks-sədaları da işıqlandırılmışdır. Nəticədə, pərvanə metaforası insan varlığının dərinliklərinə işıq tutan universal bir simvol kimi təqdim olunur və bu istiqamətdə yeni tədqiqat imkanları üçün zəmin yaradır.

Açar sözlər: pərvanə, metafora, klassik poeziya, koherentlik, eşq, fədakarlıq, işıq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 17.11.2025; qəbul edilib – 27.11.2025

Becoming one through flame: the ontological semantics of the moth image

Yasin Khalilov

Baku Engineering University, Ph.D.
ORCID: 0000-0001-6251-7556
E-mail: yxalilov@beu.edu.az

Abstract. This article explores the multifaceted meanings of the moth metaphor within an interdisciplinary framework – encompassing biology, psychology, physics, poetry, and art. The moth's movement toward light is not merely a natural phenomenon but also a profound allegory for the human soul's yearning for light – truth, love, and wholeness. In classical Eastern poetry, this image is presented as an act of self-annihilation, sacrifice, and burning on the path of divine love. At the same time, modern science explains the moth's behavior through quantum coherence, bio-optical reactions, and the attractive forces of light fields. The article examines the poetic, biological, and psychological aspects of the moth, offering an interpretation that encompasses both its instinctive and philosophical symbolism. Alongside examples from classical Azerbaijani, Persian, and Turkish literature, the reverberations of this metaphor in contemporary art and scientific thought are also illuminated. Ultimately, the moth metaphor is presented as a universal symbol that sheds light on the depths of human existence, opening new avenues for research in this direction.

Keywords: moth, metaphor, classical poetry, coherence, love, sacrifice, light

Article history: received – 17.11.2025; accepted – 27.11.2025

Giriş / Introduction

Pərvanə... Qanadları incə, ömrü qısa, yolu işığa... Amma bu zərif və kövrək varlıq, əsrlərin yaddaşında öz izini elə bir bədii yangı ilə qoyub ki, insan ruhunun ən dərin ehtiraslarını ifadə edən simvola çevrilib. Pərvanə – sadəcə bioloji bir həşərat deyil, o, şairin könlündə yanan eşqin alovu, sufünün qəlbində nurla fani olmaq istəyinin metaforasıdır. Onun özünü işığa ataraq yanması — elmi baxışla refleksi, bədii dillə isə fədakarlıqdır.

Niyə məhz pərvanə? Niyə eşqə düşən bir könül quş deyil, bülbül deyil, məhz o incəcik, titrək qanadlı pərvanə olur? Bu sualın cavabı, bəlkə də, insanın öz faniliyi ilə əbədiyyətə can atması arasındakı ziddiyyətin özündə yatır. Pərvanə, bu canına qıyan nur həvəsi, bizi təkcə mistik aləmlərə deyil, biologiyanın, psixologiyanın, poeziyanın və incəsənətin sərhədlərinə qədər aparır.

Böyük irfan şairimiz Füzuli belə deyirdi:

*“Şəm’ qürbilə təfaxür qılma, ey pərvanə, kim,
Xirməni-ömrün göyər bərqi-fənadən ənqərib”.* [4]

Burada pərvanə artıq fiziki varlıq deyil, zamanın faniliyində göyərən bir həyatın simvoludur. Füzuli, bu beytində pərvanəyə səslənərək xəbərdarlıq edir – şamın işığı cazibədar, amma onun yanında olmaq ömrün xirməninə məhv edə biləcək bir parıltı qədər təhlükəlidir. Bu, həm eşq qarşısında fanilik, həm də həqiqətin işığında yox olmağın poetik xəbərdarlığıdır.

Pərvanə – işığın qarşısında yox olmaq arzusu ilə varlığını aşib keçmək istəyən canlıdır. O, var olmaq üçün yox olmaq zərurəti ilə fiziki varlığın ontoloji sərhədlərini aşmaq istədiyi anın simvoludur.

Bu incə varlıq bəzən zərrəyə, bəzən də nura çevrilərək – kainatın həm ən kiçik, həm də ən yandırıcı ehtirasının simvoluna çevrilir.

Bu məqalə, pərvanənin bu metafizik cazibəsini müxtəlif sahələr üzərindən təqib edir. Bioloji instinktdən ilahi məhəbbətə, qədim mədəniyyətlərin miflərindən müasir psixoterapiyaya, Şərq və Qərb poeziyasından Van Qoq və Salvador Daliyə qədər pərvanənin varlığı və yangısı izah olunur. Məqsədimiz yalnız bu simvolun niyə bu qədər universal olduğunu anlamaq deyil, onun nə üçün bu qədər **zamansız və ehtirash** olduğunu göstərməkdir.

Çünki insan – həmişə işığa çəkilən bir pərvanədir...

Əsas hissə / Main part

1. Pərvanənin biologiyası: formadan metaforaya

Pərvanə – əsrarəngiz bir varlıq. Onun hərəkəti, qanadlarının ipək titrəyişi, gecə işığına doğru ölümcəsinə can atması yalnız təbiətin səssiz səhnəsində baş verən bir epizod deyil, həm də insanlıq üçün əbədi simvoldur.

Biologiyada “pərvanə” adətən Lepidoptera dəstəsinə aid olan, əsasən gecə aktiv olan güvə növlərinə deyilir. Gündüzlərin kəpənəkləri ilə müqayisədə pərvanələr daha qalın və tüklü bədəne, bəzən lələkvari antenalara malik olur. Ancaq onların ən diqqətçəkən xüsusiyyəti – **ışığa can atma instinkti**, yəni fototaksisdir.

Bu refleksi, milyon illər ərzində təkamül etmiş bir naviqasiya mexanizminin nəticəsidir. Pərvanələrin işığa doğru uçuşu, səthi təəssüratdan fərqli olaraq, sadəcə bir cazibə deyil – bu, təbiətin milyon illər ərzində formalaşdırdığı incə və dəqiq bir naviqasiya sisteminin nəticəsidir. Pərvanə, öz bioloji kompası ilə sabit işıq mənbəyinə – məsələn, Ay və ya ulduzlara qarşı sabit bucaq altında uçar. Bu, göydə sabit görünən və minlərlə kilometr uzaqda yerləşən obyektlərə

yönəlik təbii bir uçuş strategiyasıdır. Sabit bucağı qoruyaraq hərəkət etmək, onun üçün düz xətt boyunca təhlükəsiz naviqasiyanı təmin edir. Bu üsul qaranlıqda təbii istiqamət hissini itirmədən uzun məsafələr qət etmək üçün əvəzsiz idi.

Lakin insan sivilizasiyasının inkişafı ilə bu mükəmməl sistemdə bir paradoksal boşluq yarandı. Süni işıq – məsələn, elektrik lampaları, şamlar və digər yaxın məsafəli və intensiv parlaq mənbələr pərvanənin oriyentasiya sistemində yanlış siqnal kimi qəbul edilir. Ay, ulduzlar milyonlarla kilometr uzaqdadır, lakin lampa cəmi bir neçə metrlik məsafədə yerləşir. Pərvanənin beyni bu fərqi ayırd edə bilmir.

Nəticədə, sabit bucaq altında uçmağa çalışan pərvanə, yaxın və lokal işıq mənbəyinə qarşı öz orbitini saxlaya bilmədiyindən, getdikcə daralan spiral trayektoriya üzrə hərəkət etməyə başlayır. Bu, onun üçün labüd sonluğa – şamın alovuna və yanaraq məhv olmağa aparır. Bioloji instinkt, süni dünyada səhvə çevrilir.

Bu spiralvarı yaxınlaşma – əslində yanlış adaptasiya – həm də mistik və poetik mənə daşıyır: qədim bir instinkt, müasir dünyanın dəyişmiş işıq coğrafiyasında öz yolunu itirir. Bu fenomen, sadəcə pərvanənin deyil, bütün canlıların “daxili kompas”la texnoloji dünyada toqquşmasını simvollaşdırma bilər.

Ancaq bu instinktiv yol itirmə – məhz yanmaqla nəticələnən yönəlmə – bədii təxəyyüldə başqa bir gerçəklik doğurdu: **eşq yolunda özünü oda atmaq.**

Bu mənada, pərvanə elmi baxışda səhv istiqamətlənmiş bioloji impulsun qurbanı, poeziyada isə ilahi eşqə qurban gedən sadıq bir ruhdur.

Fiziki naviqasiya sistemləri də bu mənzərəni tamamlayır: quşlar, arılar, tısbağalar kimi canlılar da işıq, maqnetizm və digər təbii siqnallar əsasında istiqamət götürür. Lakin onların heç biri pərvanə kimi öz yolunu ölümə doğru seçmir.

Bu zərif həşəratın davranışında – ölümlə işığın birləşdiyi o anda – kainatın ən dərin sirrini görmək mümkündür: **sığındığın şey, səni yox edə də bilər.**

Pərvanənin metamorfozu – tırtıldan pupa, oradan qanadlı varlığa çevrilməsi – sadəcə fiziki dəyişiklik deyil, həm də möcüzəvi bir dönüşüm hekayəsidir. Bu hekayə, yalnız təbiətin deyil, insanın da taleyini səssizcə səhnələşdirir...

2. Pərvanənin arxetipi: mif, metafora və irfan

Pərvanə simvolu qədim dövrlərdən bəri yalnız bioloji forma kimi deyil, həm də ruhun əbədi axtarıqlarının metaforası kimi düşünülmüşdür. Qədim Yunanıstanda “psixə” sözü həm ruhu, həm də kəpənəyi ifadə edirdi. Bu dil birliyi təsadüf deyil – çünki ruhun metamorfozu, onun bədəndən azad olub nurla qovuşması, təbiətin bu zərif canlısında öz poetik bədənini tapırdı.

Hind Vedanta fəlsəfəsində *atman* – fərdi ruh – *brahman*la – universal ruhla – birləşməyə can atır. Bu canatma – işığa, həqiqətə, əbədiliyə doğrudur. Elə pərvanənin instinktiv uçuşu da bu metafizik istəyi təmsil edir.

Kabbalada isə yaradılış “Or Ein Sof” – sonsuz nur – ilə başlanır. İnsanın bu nura doğru çəkilməsi, onun “yanaraq yüksəlməsi” ideyasına çevrilir. Xristian teologiyasında isə İsa “Mən dünyanın işığıyam” deyərəkən, bu arxetipi təkrarlayır – işığa can atan hər ruh, özünü pərvanə kimi hiss edir.

Quranda **əl-Qariə surəsində (101:4–5) insanların çaşqın, nizamsız və işığa doğru hərəkət edən varlıqlara bənzədilməsi** var. Məsələn:

“O gün insanlar səpələnmiş kəpənəklər (ərəbcə: əl-fəraş əl-məbəθs) kimi olacaqlar. Dağlar isə didilmiş rəngli yun kimi olacaq.”

Burada “**əl-fəraş əl-məbəθs**” – yəni **dağılıb-səpələnmiş pərvanələr, Qiyamət günündəki insanların vahimə və məqsədsiz vəziyyətdəki hərəkətini** təsvir edir. Bu təsvir vizual olaraq pərvanələrin işığa doğru nizamsız uçuşuna bənzədilə bilər. Ayədəki məcaz birbaşa pərvanəni ifadə edir.

Bu baxımdan, **pərvanə – Quranda metaforik olaraq işıq və ya vəhy yox, daha çox qorxu, pərişanlıq və qiyamət vahiməsinin simvolu kimi** təqdim olunur.

Bəzi hədis şərhlərində, insanların **haramdan qaçmayıb cəhənnəmə yönəlməsi** təsvir edilərkən, **pərvanələrin alova düşməsi** bənzətməsi işlədilir. Ən məşhurlardan biri belədir:

Peyğəmbər (s.ə.s.) buyurur:

“Mən sizin üçün ocaq başında duran bir şəxs kimiyəm. Siz isə o alovun içərisinə düşmək üçün bir-birinizlə yarışan pərvanələr kimisiniz. Mən sizi tutub çəkirəm, amma siz qaçırsınız.”

Bu hədisdə pərvanə obrazı, nəfsani ehtiraşlara və günaha aldanan insanı, alova – cəhənnəmə yönəlmələri simvolizə edir. Peyğəmbər bu vəziyyətdə xilas etmək istəyən bələdçi rolundadır. Bu isə islami baxışda pərvanə obrazının neqativ mənaya daha yaxın olduğunu göstərir. Bununla belə məsələnin dövr edərək odda, atəşdə yanma mahiyyəti dəyişmir.

Pərvanə obrazı klassik İslam düşüncəsində daha çox ehtiyatlılıqla işlədilir, lakin sufilərdə bu obraz pozitiv mənada – eşq, fədakarlıq, fanilik anlamı ilə yüklənmişdir.

- **Sufilər:** Pərvanə = aşiq → fədakarlıq → ilahi nur → yanma → qovuşma
- **Klassik İslam:** Pərvanə = düşünmədən cəzbə → həlak → xəbərdarlıq, qiyamət, ehtiyat kimi simvolizə olunur.

Ən dolğun və dramatik təzahür isə sufi poeziyasında tapılır. Burada pərvanə — tək-cə aşiqlik deyil, həm də varlıqdan keçib vəhdətdə ərimeyin simvoludur.

Nəsimi yazır:

*Nura atan canını şol şəm' üçün pərvanədir,
Nuruna şəm' ol səbəbdən yandırır pərvanəyi. [7]*

Burada şəm – vəhdət nurudur, pərvanə – ona canını verən ruh. Nəsimi üçün bu yanmaq, yox olmaq deyil, məhz həqiqətə çevrilməkdir.

Əlağa Vahid isə modern dövrün dilində eyni yanğını belə səsləndirir:

*Yanmayıb mən kimi pərvanə də eşq atəşinə,
Özünü hər oda çırpın quşa pərvanə demə!*

və ya

*Dil açmış şölədən guya, axıtmış şəm göz yaşsı,
Yanarsan, ehtiyat ilə dolan, pərvanə-pərvanə! [15]*

və ya

*Bir gül'üzərə aşiq olub, salmışam əcəb
Pərvanə tək bir atəşi-suzanə könlümü. [12]*

və ya

*Mən şəbi-hicrandayam, pərvanə qıl öz vəslini
Yoxsa ki, şöləm edər dünyanı viran şəm kimi. [6]*

Bu misralarda pərvanə – sadəcə odda qıvrılan həşərat deyil, öz varlığını oda fəda edən aşiqdir. Onun uçuşu fiziki yox, “eşq atəşinə” doğru metafizik uçuşdur.

Beləliklə, pərvanə simvolu insanın “özündən keçməklə özünə qovuşma” prosesinin, şəxsiyyətin “yanmaqla bütövləşməsi” fəlsəfəsinin bədii təəcəssümüdür.

3. Dünya mədəniyyətlərində pərvanə simvolizmi

Pərvanə obrazı yalnız Şərq poeziyasının mistik səmasında deyil, dünya mədəniyyətlərinin simvolik şüurunda da öz qanadlarını çırpır. Qədim miflərdən çağdaş incəsənətə qədər pərvanə – ya kəpənək, ya da işığa gedən quş obrazında – insanın özündən yuxarıya, görünməyə, təkamülə doğru hərəkətinin rəmzi olmuşdur.

Yunan mifologiyasında *Psixə* – həm ruh, həm də kəpənək deməkdir. Tanrı Erosun sevdiyi *Psixə*, çoxsaylı sınaqlardan keçərək ilahi sevgiyə qovuşur. Bu hekayə – ruhun bədənə ayrılaraq yuxarıya – nur mənbəyinə uçması – pərvanə metaforasının təməlini təşkil edir.

Çin fəlsəfəsində Zhuangzi bir gecə yuxuda kəpənək olduğunu görür və oyandıqdan sonra soruşur: “Görəsən, mən Zhuangziyəm ki, kəpənək yuxusu gördüm, yoxsa kəpənəyəm ki, Zhuangzi olmağı yuxuda görürəm?” Bu klassik paradoks, pərvanə-kəpənək simvolu vasitəsilə reallıq və xəyali varlıq arasındakı sərhədi sorgulayır.

Hinduizmdə pərvanənin yanması – aydınlanmanın, *mokşaya* – ruhun azadlığa çıxmasına – çatmağın metaforasıdır. Işığa yaxınlaşdıqca varlıq yox olur, lakin yox olaraq da bütövləşir. Bu həm də özündən keçmə ilə həqiqətə qovuşmanın bədii təsviridir.

İslam mistikasında xüsusən sufi təlimində pərvanənin nurla qovuşmaq üçün özünü oda atması – “fənadən vəhdətə” keçidin simvoludur. Məsnəvi təlimlərdə bu, ilahi eşqdə ərimək və “Mən”i yox etmək deməkdir. Mövlanə Cəlaləddin Rumi deyirdi:

*Şam ilə pərvanənin macərəsinə dinlə sən,
Eşit, mənaları seç, əfsanəni anla sən.* [10]

Avropa mədəniyyətində pərvanə əsasən kəpənək simasında “incə gözəllik və keçicilik” anlamı daşıyır. Romantik dövrdə o, həm də ömrün qısalığını, gözəlliyin faniliyini təmsil edən bir fiqura çevrilmişdir. Van Qoqun “Kəpənəkli Kəpənək” əsərində bu keçicilik dramla təqdim olunur.

Meksika və Astek mədəniyyətlərində kəpənək və pərvanələr ölmüş döyüşçülərin ruhu kimi təsəvvür olunurdu. Onların axşam işığında görünməsi – ruhların bu dünyaya səfər etdiyinin əlaməti sayılırdı.

Afrika mifologiyalarında bəzi tayfalar pərvanəni “atəşin dili” sayırdı – o, atəşin sirrini bilir və ona görə də ona yaxınlaşır. Burada pərvanə həm ölüm, həm hikmət rəmzidir.

Beləliklə, pərvanə hər mədəniyyətdə eyni ehtirasın fərqli səsində danışır: varlığa sığmayan bir axtarış, gözəlliyə doğru bir uçuş, nəticədə isə yanmaqla kamilləşmək. Bu ümumbəşəri simvol, bizi bir daha inandırır ki, insan ruhunun yanğısı, dillər və coğrafiyalar dəyişsə də, mahiyyətə eyni qalır: **ışığa doğru uçmaq və yanmaqla bütövləşmək...**

4. Psixologiyada pərvanə: ruhun dönüşüm modeli

Pərvanənin işığa uçaraq yanması, psixoloji baxışdan yalnız destruktiv impuls deyil – bu, mənlik sərhədlərinin dağılması və yeni kimliyin doğulması prosesidir. Kəpənək kimi metamorfозdan keçən insan ruhu, bu yolda instinktlərlə qarşılaşır, qorxulara toxunur və son olaraq “yanmaqla” dəyişir. Bu dəyişmə, Carl Gustav Jung-un “indivduasiya” adlandırdığı prosesə çox bənzəyir: kölgə ilə üzləşmək, mənlik illuziyalarından keçmək və bütöv bir varlıq halına gəlmək.

Pərvanə burada “kölgəyə” – yəni şüuraltı qaranlıqlara – deyil, “nurun mərkəzinə” doğru uçar. Amma bu nur, təkə işıq deyil; həm də qorxulu, məhvedici bir qüvvədir. Çünki işıq həqiqətin özüdür. Ona yaxınlaşmaq isə “mən”in yanması bahasına baş verir.

Psixoterapevtik praktikada insanın dəyişimi bəzən bu pərvanəvi yandırıcılıqla müşahidə olunur. Özünü tapmaq – mövcud kimliklərin yanması, sosial maskaların əriməsi və yeni bir ruhani mərtəbəyə keçid deməkdir. Bu keçid sadə deyil – qorxuludur, ağrılıdır, amma azadlığa aparır.

Dövrümüzün məşhur psixoloqlarından Ceyms Hillman yazırdı ki, ruh simvollarla danışır. Əgər bir insanın təkrarlanan yuxusunda pərvanələr görünürsə, bu, onun daxili transformasiyasına, ruhunun dəyişmə ehtiyacına işarə ola bilər. Pərvanə burada bir “çağırış”dır – daha dərin mənaya, daha böyük bir özəlliyə doğru gedən çağırış.

Əslində, pərvanə arxetipi bir keçid mərhələsini – *liminal* vəziyyəti təmsil edir. İnsan bu mərhələdə nə əvvəlki kimliyindədir, nə də yeni formaya tam çatmışdır. O, “yanma” prosesindədir – özünü tərk edib, başqa bir mənliyə doğrudur. Bu, rədd edilmiş duyğularla, repressiya olunmuş ehtiraslarla, unudulmuş potensiallarla üzləşmək deməkdir. Və nəhayət, o qaranlıqdan bir pərvanə kimi çıxmaq – artıq başqa bir “mən” olmaq...

Pərvanə, bu mənada, yalnız eşqin və irfanın deyil, həm də **psixoloji oyanışın simvoludur**.

5. Şərq və Qərb poeziyasında pərvanə: yanmaqla bütövləşmə

Pərvanə obrazı poeziyanın odla yazılmış səhifəsidir – hər mədəniyyət onu fərqli dillə danışsa da, bu dillərin hamısında bir ah, bir yanğı var. Ən çox da Şərq poeziyasında. Sufi ənənəsində pərvanənin işığa can atması – ilahi eşqin simvoluna, vəhdətə aparan yola çevrilmişdir. Qərb poeziyasında isə pərvanə obrazı daha çox güzəştin, ehtirasın və fani gözəlliyin metaforası kimi işlədilmişdir.

Azərbaycan və türk ədəbiyyatında pərvanə – aşiqin simvoludur. O, şama vurulmuş, lakin bu vurğunluqda özünü itirməkdən çəkinməyən bir eşq sahibidir. Sözə can verən klassik ustadlar onu öz canları ilə danışdırıblar.

Nəsimi deyirdi:

*Şol şəm'i gör ki, nuruna pərvanəyəm yenə,
Baş oynamaqda yoluna mərdanəyəm yenə. [7]*

Burada pərvanənin özünü oda atması — ilahi eşqin qüdrəti qarşısında fədakarlığın zirvəsidir. Şəm – tanrısal nur, pərvanə isə onu tanıyaraq ona qurban gedən mərdanə bəndədir.

Seyid Əzim daha şirin dillə belə ifadə edir:

*Dili-zarımda olan atəşi-eşqin axır
Eylədi şəmi-rüxi-alüvə pərvanə məni [14].*

və ya

*Can verib cananə, yan şəmi-rüxündən dilbərin,
Gər kəmal istərsən ey dil, şiveyi-pərvanə tut [14].*

Birinci beytdə eşq oduna düşmüş qəlb təsvir olunur. Aşiqin ürəyindəki eşq odu o qədər güclü və yandırıcıdır ki, onu gözəlin (alüv = alovlu, cazibəli) simasına yönəldir. O sima şəm kimidir – işıqlı, cazibəli, amma eyni zamanda yandırıcı. Şair bu işığa tərəf çəkilən pərvanə kimi özünü fədakar və fanilik içində görür. Bu beyt, mistik–sufi eşq ilə bioloji cəzbə arasındakı metaforik körpünü qurur: pərvanə necə ki işığa can atıb yanır, aşiq də canını məhbubunun nurunda əritməyə hazırdır.

İkinci beyt sufilikdəki fanilik və kamillik arasında əlaqəni poetik dillə izah edir. Burada şair “kamal”, yəni mənəvi yetkinlik və ucalıq istəyən könülə pərvanənin yanmaqla can verməsini örnək göstərir. Yanmaq – yəni nəfsdən keçmək, sevgili (və ya Allah) uğrunda faniləşmək yolu ilə insan təkamülə, kamil insana çevrilə bilər.

Bu misralarda artıq bədii irfan, insanın öz içindəki alışıma təcrübəsinə çevrilir. Seyid Əzim pərvanəni hər od gördüyünə uçan, amma həqiqi eşqin yanğını tanımayan varlıqlardan fərqləndirir.

Fars poeziyasının zirvəsi Hafiz Şirazi isə belə deyir:

*Hafizin qəmlərini şəmə deyir şərh eləsin,
O bilir odda nə cür yandı yazıq pərvanə. [6]*

Bu beytdə şəm və pərvanə obrazları poetik dialoq şəklində təqdim olunur. Şair insan qəlbinin dərini, eşq əzabını izah etmək üçün şamı şahid çağırır. Çünki şəm – öz nuruyla pərvanəni yandıran, amma susan, heç nə deməyən tərəfdir. Burada Hafiz, eşqin yalnız aşiq tərəfindən deyil, canan tərəfindən də başa düşülməsi zərurətinə işarə edir. Pərvanənin necə yandığını yalnız şəm bilir, çünki onu yandıran odun sahibidir. Bu misra empatiya və içdən tanıma mövzunu da gündəmə gətirir. “Yalnız yandıran bilir necə yandığını” ideyası ilə sevgi münasibətlərində bir tərəfli əzabın başa düşülmədiyini vurğulayır. Sufi interpretasiyasında arif bu nurun eşqiylə yanar, faniləşər, öz “mən”indən keçər. Amma bu halı başa düşmək mürrəbi və ya mürşid olan “şəm”in vəzifəsidir – o şərh etməlidir ki, bu yol necə ağırlı, necə müqəddəsdir. Hafizin bu misrası Seyid Əzimin:

*“Can verib cananə, yan şəmi-rüxündən dilbərin,
Gər kəmal istərsən ey dil, şiveyi-pərvanə tut.”*

– beyti ilə eyni poetik xəttin fərqli emosional çalarında yazılmışdır. Seyid Əzim burada yanmaqla kamilliyə çatmağı, Hafız isə yanan könlün halını anlamağı tələb edir.

Y.Babayev (2007) [1] klassik Azərbaycan sufi ədəbiyyatını təhlil edərkən, *vəhdəti-vücut* fəlsəfəsini əsas sütunlardan biri kimi göstərir. O qeyd edir ki, sufi şairlər üçün varlıq birdir və bu Varlığın təzahürləri müvəqqəti “zərrələr”dir. Onun fikrincə, fanilik ideyasının bədii rəmzi kimi pərvanə – ilahi işığa qurban olmaqla mənəvi bütövlüyə qovuşur. Pərvanənin yanmasını, insanın mənəvi axtarışda eqodan keçərək, Haqq ilə vəhdətdə əriməsinin şeir dili ilə ifadəsi kimi dəyərləndirir. F.Cəfərzadəyə (2005) [2] görə Nəsimidə pərvanənin yandığı şam artıq “nur” deyil, “Haqq”dır. Yanmadan gerçək aydınlığa yetişmək mümkün deyil. Pərvanə yanmaqla yox olmur, bəzəxə keçərək “ənəlhəqq” səviyyəsinə çatır. Bu, özlüyündə vəhdəti-vücutun nəticəsidir. A.Göyçaylı (2008) [5] Seyid Əzimin şeirlərində pərvanə obrazının ilahi eşq yolçusu kimi təqdim olduğunu göstərir. Qeyd edir ki, Seyid Əzimdə pərvanə yanmağa can atır, çünki şamın işığı Allaha qovuşma yoludur. Bu, mənəvi yüksəlişin acı və gözəl həqiqətini ehtiva edir. Yalnız yanan pərvanə “haqq yolunun yolçusu” ola bilər. Eşq fəlsəfəsi acı ilə kamilliyə aparır. A.İnan (1994) [8] qədim türk inanc sistemlərində işıq və yanma motivlərinin şamanist köklərini göstərir. Ona görə sonradan bu motivlər sufi düşüncəyə inteqrasiya olunmuşdur. Yanma burada da transformasiya simvoludur. Ruhun maddədən ayrılıb Tanrıya yaxınlaşmasıdır. Pərvanənin yanması yalnız sufizm deyil, arxaik türklərdə də bir növ təqdis olunmuş fədakarlıq aktı kimi qavranıldığını bildirir. E.İsmayılov (2011) [9] klassik poeziyada eşqin *məhv olmaq, yoxluğa getmək, yandırıcı bir təcrübə* kimi qəbul olduğunu göstərir. Qeyd edir ki, bu mövzuda ən çox işlənən simvol pərvanədir. O, sevgi uğrunda canından keçərək “fani” olmaqla “baki” varlığa çevrilir. Bu fani-baki keçidi pərvanənin şamda yox olması ilə ifadə edilir. Bu keçid həm fiziki, həm də ontoloji anlam daşıyır. S.Nasr (2003) [11] vəhdəti-vücutu Şərq fəlsəfəsinin ali nəticəsi kimi təqdim edir. O, insanın “nura qayıdışı”nı ruhun təbii ehtiyacı sayır. Ona görə pərvanə, ruhi varlığın Tanrının nuruna doğru məftunluğunu və fani müstəvidən keçidini simvolizə edir. Nasr bu obrazı yalnız poetik deyil, həm də kosmoloji baxımdan izah edir – işığa cəzb olunan hər varlıq öz mənbəyinə qayıdır. A.Schimmel (1975) [13] sufi poeziyasındakı simvolizmi dərinliklə təhlil edir. Pərvanəni bu kontekstdə ən güclü metaforalardan biri sayır. Ona görə şam və pərvanə oyunu – eşqin şiddətini, fədakarlığı və faniliyi izah edir. Qeyd edir ki, yanan pərvanə, insanın Haqq qarşısında özünü silməsidir.

Qərb poeziyasında isə pərvanə bəzən etirazın, bəzən istəklə özünü məhv etməyin təcəssümüdür. **Lord Bayron** yazırdı:

*Çöldə görün kimi dəcəl bir uşaq
Çiçəkdən çiçəyə qovacaq onu.
Kəpənək, dalınca hey aparacaq
Duymadan uşağın yorulduğunu.
Bax, buna oxşayır yetişmiş cavan;
Onunçun gözəl qız bir kəpənəkdir.
Bir an düşünmədən tutdumu, haman
Qızın zərifliyi töküləcəkdir. [3]*

Bu səhnə Qərb romantik poeziyasında pərvanə metaforasının “təhlükəli cazibə obyektinə çevrilməsi” tendensiyasının klassik nümunəsidir. Əgər Şərq poeziyasında pərvanə yanmağa razı olan aşiq idisə, Bayronun bu şeirində pərvanə – zərif gözəlliyin qurbanı olan, tutularsa məhv olan qadındır.

Sylvia Plath isə deyirdi:

*“Stasis in darkness.
Then the substanceless blue
Pour of tor and distances.”
“The child's cry
Melts in the wall.
And I
Am the arrow,
The dew that flies
Suicidal, at one with the drive
Into the red
Eye, the cauldron of morning.”*

Burada Sylvia Plath birbaşa pərvanədən bəhs etməsə də, “intihara yönəlmiş şüursuz uçuş” hissi ilə pərvanə metaforası üst-üstə düşür. “Suicidal dew” (intihara meyilli şəh damlası) ifadəsi ilə pərvanənin yanmağa razılıq verən ruh halı eynilik təşkil edir. Bu, Plath poeziyasının tez-tez rastlanan özünü məhv və yenidən doğulma motivi ilə səsleşir.

Edna St. Vincent Millay qadın olaraq duyğu və cismani ehtiras arasında parçalanmanı poetik şəkildə təqdim edir. Onun pərvanə və kəpənək obrazı azadlıq, işıq və ölüm arasında bir körpü kimi çıxış edir.

Ən bariz nümunə:

*My candle burns at both ends;
It will not last the night;
But ah, my foes, and oh, my friends –
It gives a lovely light!*

Burada şam – həyatın və eşqin metaforasıdır. Və şamın ətrafında “yanan” pərvanə obrazı ilə özünü alovda fəda edən bir qadın ruhu hiss olunur. Şam, pərvanə və yanmaq – birbaşa Şərqdəki pərvanə metaforasını xatırladır, amma burada fanilik ilahi eşqə yox, cismani ehtirasa və azad iradəyə xidmət edir.

E.Millay üçün pərvanə öz istəyi ilə yanmağa gedən, azadlığını riskə atan, işığa aludə, amma nəticəsindən qorxmayan bir qadındır. Bu obraz romantik və ekzistensial yönlüdür, sufizmdəki “fanilik” anlamından fərqlidir.

Emily Dickinsonun bir neçə şeirində pərvanə birbaşa işlədilir və bu obrazlar çox vaxt ölümə yaxınlıq, sirli cazibə və mistik qərarlılıq içindədir.

“The butterfly's assumption-gown”

*The butterfly's assumption-gown,
In chrysoprased apartments hung,
This afternoon put on.
How condescending to descend,
And be of buttercups the friend
In a New England town!*

Burada “kəpənək” kimi görünən varlıq əslində həssas ruhun, təmizliyin və ölümü qarşılayan bir qürurun simvoludur. Kəpənək və pərvanə obrazları Dickinsonda bir çox hallarda ölümün cazibədarlığı, naməlumluğun işığı və ruhən tükənmək ilə bağlıdır.

Dickinson üçün pərvanə qaranlığın içində işığa cəlb olunan, ölümə və sirrə yönəlmiş, ruhani tənhalığın simvoludur.

Bu, Şərq poeziyasındakı “yan və yox ol” prinsipindən daha çox daxilə çəkilmə və fərdi sirrə qapanma ilə əlaqəlidir.

Şərqdə pərvanə “yanmaqla bütövləşmə”nin, Qərbdə isə “bütöv olmaq üçün yanmağın” poetik bənzətməsidir. Amma hər iki halda, bu bənzətmə insanın öz həqiqətinə doğru gedən yolunun poetik bələdçisidir.

Şərq və Qərb poeziyasında pərvanə metaforasının fərqi əsasən ontoloji yanaşma, eşq fəlsəfəsi, simvolik dərinlik və subyektivlik – obyektivlik oxları üzrə təhlil oluna bilər.

Belə ki, **Şərq poeziyasında pərvanə** varlıq və yoxluq probleminin əsas metaforasıdır. Yanmaq – yox olmaq deyil, yoxluqda Haqqa qovuşmaqdır. Bu yanaşma mənliliyin fənası, ego-nun əriyib vəhdətə qarışması kimi yozulur (vəhdəti-vücut). Pərvanə özü üçün deyil, eşq üçün yaşayır. Onun məqsədi özündən keçməkdir. **Qərb poeziyasında isə pərvanə** daha çox fiziki ölüm, faciə və düşüncəsiz ehtiras simvoludur. Qərb poeziyasında yanmaq – itki, ölüm, irrasional hisslərin qurbanı olmaq anlamı daşıyır. **Şərqdə** eşq ilahi mənşəlidir, pərvanə bu eşqin cazibəsinə qapılır və şəxsi marağını itirir. Qərb poetik fikrində isə eşq bəzən faciənin mənbəyidir. Pərvanə obrazı bədənin həzz axtarışı, duyğuların məntiq üzərində qələbəsi kimi göstərilir.

Şərqdə pərvanə – mistik təmizlənmə prosesinin simvolu olub pərvanənin şam ətrafında dönməsi – sufi fikrinin poetik forması sayılır. Obraz nur, fani-baqi, qəflət-idrak kimi dərin simvolik təbəqəyə malikdir. **Qərbdə isə obraz** daha çox real bioloji prosesin metaforu kimi istifadə olunur. Çox vaxt anlıq hadisəni simvolizə edir: impuls, impulsivlik, yanmaq və məhv olmaq və bu simvolizm sufi mənəvi dərinliyi səviyyəsində deyil.

Beləliklə, Şərqdə pərvanənin bu qədər çox poetik səslə danışmasının səbəbi, onun heç danışmadan hər şeyi deməsidir: özünü oda ataraq, işığın bir parçasına çevrilmək — sözsüz poeziya yaratmaqdır...

6. Vizual incəsənətdə pərvanə: rəng, hərəkət və yanqı

Poeziyada alov, fəlsəfədə instinkt, biologiyada canlı... Bəs vizual incəsənətdə pərvanə nədir?

Pərvanə obrazı vizual sənət tarixində də insanın daxili təlatüm və ehtiraslarının simvolu kimi qavranılıb. O, həm rəngin, həm hərəkətin, həm də enerjinin ritmik ifadəsi olmuşdur. Pərvanənin incə qanadlı, lakin güclü cazibəyə malik varlıq kimi təsviri, rəssamların və heykəltəraşların əsərlərində “nurun ətrafında fırlanan can” ideyasını doğurur.

Vinsent van Qoqun “Ulduzlu gecə” əsərindəki fırça vuruşları və spiralvari hərəkətlər, pərvanənin işığa doğru spiral fırlanaraq hərəkətini xatırladır. Burada pərvanə təsviri olmasa da, onun ruhu – işığa və xaosa doğru cazibə hiss olunur. Van Qoqun öz məktublarında “işığın içində yanmaq” istəyindən bəhs etməsi, bu assosiasiyayı daha da gücləndirir.

Salvador Dalinin sürrealist tablolarında isə pərvanə bəzən birbaşa, bəzən də altşüur səviyyəsində yer alır. “Metamorfoz” mövzusu ilə məşhurlaşan Dali üçün pərvanə keçid, çevrilmə və transsendensiyanın rəmzidir. Xüsusilə “Lobster Telephone” və ya “Invention of Monsters” kimi əsərlərində pərvanəyə bənzər canlılar ilə vizual ikilik və simvolik şərhlər yaratmışdır.

Azərbaycan rəssamı Sakit Məmmədovun “ikonoqrafik realizm” adlandırılan texnikasında isə pərvanələr tez-tez nurun, mənəvi cazibənin və qurbanlığın poetik işarəsi kimi yer alır. Onun bəzi əsərlərində şam və pərvanə tandemi, zamanla sönən, lakin ruhu yanmaqla qurtuluşa çatan varlıq ideyasını daşıyır.

Pərvanənin hərəkət trayektoriyası, onun çəkildiyi nurla arasındakı kosmik və ritmik harmoniya, müasir kinetik incəsənətdə də öz əksini tapır. James Turrell və Olafur Eliasson kimi işıqla işləyən müasir sənətkarlar, insanın işığa münasibətini fiziki məkanda hiss etdirən işlərində pərvanə davranışını bilavasitə olmasa da, metaforik səviyyədə yaşadırlar.

Beləliklə, vizual incəsənətdə pərvanə sadəcə bir canlı obrazı deyil, həm də:

- **ışığa sığınma instinkti,**
- **nəfslə nur arasında seçim,**

- **yanmaqla bütövləşmək** fəlsəfəsinin hərəkətli rəsmi olmuşdur.

7. Müasir elmi və bədii düşüncədə pərvanə

Pərvanə metaforası müasir dövrün elmi və bədii düşüncəsində yalnız bədii təsvir və simvol kimi deyil, həm də dinamik proseslərin, psixoloji transformasiyaların və enerji cəmləşmələrinin modeli kimi təhlil olunur. Artıq bu obraz sadəcə şairlərin deyil, elm adamlarının, dizaynerlərin və terapevtlərin də diqqət mərkəzindədir.

Fizikada pərvanə – enerjinin cazibəyə doğru spiralvari axınını təsvir edən formalarla eyniyyət təşkil edir. Məsələn, toroidal sahələr, qalaktik burulğanlar və kvant koherentlik sahələrində müşahidə olunan spiral və haləvi hərəkətlər, pərvanənin işığa doğru hərəkəti ilə bənzətmə təşkil edir. Bu yanaşma ilə pərvanənin davranışı, enerjinin təşkilatlanması və mərkəzə yönəlməsi kimi interpretasiya olunur.

Psixoterapiyada pərvanə modeli – Carl Jung-un “kölgə” arxetipi ilə paralel şəkildə təhlil edilir. İnsan öz nuruna, yəni daxili potensialına yaxınlaşmaq üçün “yanmaq”, yəni keçmişlə üzləşmək və onu transformasiya etmək məcburiyyətindədir. Bu, psixoloji metamorfozanın və şəxsiyyətin bütövləşmə prosesinin vizual modelidir.

Müasir meditasiyada və travma terapiyasında – pərvanənin “cəzbə – yanmaq – sönmək – yenidən doğulmaq” dövrü, insanın psixoloji reinkarnasiyası kimi istifadə olunur. Bu simvol, xüsusən də “somatik təcrübə” metodikasında daxili enerjilərin sərbəst buraxılması və ruhi tarazlığın bərpası üçün metaforik vasitədir.

Bio-dizayn və kinetik memarlıqda – pərvanənin hərəkət trayektoriyası və işığa həssaslığı əsas götürülərək, yeni formalar dizayn olunur. Günəş panellərinin işığa uyğun istiqamət dəyişməsi, biomimetik ventilyasiya sistemləri və hətta hava axınlarına reaksiya verən kinetik fasadlar pərvanənin instinktiv davranışından ilham alır.

Mədəniyyətlərarası dialoqda isə pərvanə, müasir şeir və vizual sənətdə, identiklik, həsrət, köç, qurbanlıq və işıq axtarışının simvolu olaraq çıxış edir. Bu xüsusilə mühacir şairlərin yaradıcılığında – məsələn, *Exil Literatur* (Almaniyada mühacir ədəbiyyatı) və ya diaspor ədəbiyyatında – dərin psixoloji və fəlsəfi qatlar qazanır.

Beləliklə, çağdaş elmi və bədii düşüncədə pərvanə

- **Kvant və makro səviyyədə enerji dinamikasının modeli,**
- **İnsan şüurunun transformasiyası üçün arxetip,**
- **Davamlı dizayn üçün biomimetik ilham,**
- **İşığa doğru hərəkət edən ruhun timsalı** kimi interpretasiya olunur.

Nəticə / Conclusion

Pərvanə metaforası insan təfəkkürünün, xüsusilə Şərq fəlsəfəsi və bədii düşüncəsinin ən zərif, eyni zamanda ən yanar obrazlarından biridir. Onun şam ətrafında dolanaraq yanması – həm poetik, həm fəlsəfi, həm də psixoloji çoxqatlılıq daşıyır. Klassik ədəbiyyatda bu obraz ilahi eşq yolunda fanilik və fədakarlıqla, müasir elmdə isə işıq və enerji cəzbəsi ilə izah olunur.

Bu məqalədə pərvanə obrazı təkcə bədii simvol kimi deyil, həm də canlıların işığa yönəlmiş bioloji instinkti, kvant koherentlik, vizual sənət forması və psixoloji transformasiya kimi çoxsaylı aspektlərdə analiz olundu. Beləliklə, bu obraz fizika, biologiya, estetika və poetika arasında körpü rolunu oynayır.

Pərvanənin yanması – insanın öz məni aşması, bütövlüyə doğru getməsi, özünü dərk və fədakarlıq aktı kimi başa düşülə bilər. Bu baxımdan, pərvanə metaforası yalnız keçmişin poetik mirası deyil, həm də bugünkü insanın varlıq axtarışında bələdçisi kimi oxunmalıdır.

Tövsiyələr:

1. Bu mövzu interdisiplinar tədqiqatlarla – biologiya, psixologiya, sənət nəzəriyyəsi və ilahiyyatın kəşifində genişləndirilə bilər.
2. Şərq poeziyasında pərvanə obrazının daha geniş müqayisəli təhlili aparılmalı, digər mədəniyyətlərdəki oxşar simvollarla paralellər qurulmalıdır.
3. Bu metafora təhsil və psixoterapiya kimi sahələrdə də, xüsusilə, fədakarlıq, mənəvi inkişaf və mənliklə bağlı mövzularda tətbiq oluna bilər.
4. Pərvanənin yanaraq işığa qovuşması – həyatın öz mənasına doğru sonsuz səyahətinin simvoludur.

Ədəbiyyat / References

1. Babayev Y. Təriqət ədəbiyyatı: sufizm, hürufizm. – Bakı: Nurlan, 2007.
2. Cəfərzadə F. Nəsimi və türk sufizmi. – Bakı: Elm, 2005.
3. Corc Qordon Bayron. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
4. Füzuli M. Əsərləri (I cild). – Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
5. Göyçaylı A. Seyid Əzim Şirvani poeziyasında motivlər. – Bakı: Təhsil, 2008.
6. Hafiz Şirazi. Seçilmiş şeirlər. – Bakı: Öndər, 2004.
7. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri (II cild). – Bakı: Lider, 2004.
8. İnan A. Türk mitologiyası. – Ankara: TTK Yayınları, 1994.
9. İsmayılov E. Klassik poeziyada eşq və fənilik motivləri. – Bakı: Elm və təhsil, 2011.
10. Mövlanə Cəlaləddin Rumi. Mədəniyyət məsnəviləri. – Bakı: Lider, 2007.
11. Nasr S.H. The garden of truth: The vision and promise of Sufism, Islam's mystical tradition. – New York: Harper One, 2003.
12. Nəbati S.Ə. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
13. Schimmel A. Mystical dimensions of Islam. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975.
14. Şirvani S.Ə. Seçilmiş əsərləri (I cild). – Bakı: Avrasiya Press, 2005.
15. Vahid Ə. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Lider, 2005.

Становление единым через пламя: онтологическая семантика образа мотылька

Ясин Халилов

Бакинский Инженерный Университет

E-mail: yxalilov@beu.edu.az

ORCID: 0000-0001-6251-7556

Резюме. В данной статье исследуется многогранное значение метафоры мотылька в междисциплинарном контексте, охватывающем биологию, психологию, физику, поэзию и искусство. Стремление мотылька к свету – это не просто природное явление, но и глубокая аллегория стремления человеческой души к свету – истине, любви и целостности. В классической восточной поэзии этот образ представлен как акт самоуничтожения, жертвоприношения и сожжения на пути божественной любви. В то же время современная наука объясняет поведение мотылька квантовой когерентностью, биооптическими реакциями и притягивающими силами световых полей. В статье рассматриваются поэтические, биологические и психологические аспекты мотылька, предлагается интерпретация, охватывающая как его инстинктивную, так и философскую символику. Наряду с примерами из классической азербайджанской, персидской и турецкой литературы, освещаются также отголоски этой метафоры в современном искусстве и научной мысли. В конечном счете, метафора мотылька представлена как универсальный символ, проливающий свет на глубины человеческого существования, открывая новые возможности для исследований в этом направлении.

Ключевые слова: мотылёк, метафора, классическая поэзия, связность, любовь, жертва, свет